

Nytt i privatretten

Utgitt av Institutt for privatrett ved Universitetet i Oslo

Nyhetsbrev for informasjon på det privatrettslige området. Nr. 3/2007 - 9. årgang

ARBEIDSRETT

EMK art. 11, eksklusjon fra fagforening – Den Europeiske Menneskerettighetsdomstols dom 27. mai 2007 (sak nr. 11002/05), ASLEF mot Storbritannia

Dommen gjelder vernet for fagforeningers selvstendighet og selvstyre etter EMK art. 11. Hr. Lee hadde meldt seg inn i ASLEF i februar 2002. ASLEF er et uavhengig fagforbund som organiserer flertallet av lokomotivførere i Storbritannia. I 1978 vedtok forbundets årsmøte en resolusjon som påla styret å opptre sterkt og aktivt for å motarbeide den avskyelige politikken til partier som National Front (NF). NF endret senere navn til British National Party (BNP). BNP er et høyreekstremt, lovlig, politisk parti. I april 2002 stilte Lee som kandidat for BNP i et lokalvalg. På bakgrunn av en rapport til styret samme måned om tidligere aktivitet for partiet ble Lee ekskludert 19. april 2002. Styret fant enstemmig at hans medlemskap i BNP var uforenlig med medlemskap i ASLEF, i strid med forbundets formål og at Lee kunne bringe forbundet i vanry. Lee påklaget eksklusjonen, men forbundets ankeinstans forkastet klagen i mars 2003.

Lee hadde da allerede reist søksmål mot forbundet. Etter britisk lov – TULCRA 1992, section 174 – er det forbudt for fagforeninger å ekskludere medlemmer bare eller i noen grad på grunn av at vedkommende er eller har vært medlem av et politisk parti. Lee vant frem i første instans, men Employment Appeal Tribunal (EAT) opphevet dommen og henviste saken til ny domstol. EAT fremholdt at lovens bestemmelse ikke utelukker en fagforening fra å bygge eksklusjon på et medlems adferd så lenge adferden ikke er å være medlem av et politisk parti. Men EAT så det da slik at eksklusjon ikke kan bygges på adferd som er en nødvendig handling for det formål å være eller fortsette som medlem av partiet. Ut fra dette la den nye førsteinstansdomstolen til grunn at eksklusjonen av Lee først og fremst var begrunnet i hans medlemskap i BNP.

Derfra gikk saken til Menneskerettighetsdomstolen, med ASLEF som klager. Domstolen (fjerde avdeling) kom enstemmig til at det forelå en krenkelse av EMK art. 11. Innledningsvis poengterte domstolen at etter art. 11 skal arbeidstagere ha frihet til å slutte seg til eller ikke slutte seg til fagforeninger uten å bli utsatt for sanksjoner eller hindringer. Men fagforeninger skal på samme måte ha frihet til å velge sine medlemmer. Art. 11 kan ikke tolkes slik at individet skal ha en rett uavhengig av fagforeningens lover eller interne regler. Videre understreket domstolen at staten bare kan gripe inn i interne organisasjonssaker i den grad det er forenlig med art. 11 nr. 2, dvs. når det er foreskrevet i lov, nødvendig i et demokratisk samfunn og for å ivareta legitime formål. I sammenheng med dette fremhevet domstolen at pluralisme, toleranse og vidsyn er kjennetegn på et demokratisk samfunn. Det innebærer bl.a. at majoritetens syn ikke alltid kan gis forrang; man må finne en balanse som sikrer riktig og rettferdig behandling av mindretall og unngår misbruk av en dominerende posisjon (avsnitt 43).

Innhold nr. 3:

Arbeidsrett	1
Arverett	4
Erstatningsrett	10
Forsikringsrett	10
Immaterialrett	11
Obligasjonsrett	16
Tingsrett	16

e-post: jus@cappelen.no
<http://www.cappelen.no>

I den konkrete vurderingen fremholdt domstolen at eksklusjonen ikke innebar nevneverdige negative virkninger for Lee, bortsett fra tapet av medlemskap, og heller ikke hadde særlig betydning for hans ytringsfrihet eller lovlige politiske aktivitet. Det er nok slik at medlemskap i en fagforening ofte sees på som vesentlig for den enkelte. Men i dette tilfellet la domstolen større vekt på fagforeningens (ASLEFs) rett til selv å velge sine medlemmer, og den poengterte at fagforeninger ofte har ideologiske og politiske orienteringer som må ha betydning i sammenhengen. Inngrepet overfor ASLEF – section 174 og anvendelsen av bestemmelsen – var ut fra dette uakseptabelt, utenfor «enhver godtagbar skjønnsmargin» (avsnitt 50-52).

Stein Evju

Utstasjonering og nasjonal kontroll – EF-domstolens dom 18. juli 2007, sak C-490/04 Kommisjonen mot Tyskland

Vertslandets adgang til å stille vilkår for og føre kontroll med utenlandske tjenesteydere som utstasjoneres arbeidstagerer til vertslandet, hører med til de sentrale, men kontroversielle spørsmål om utstasjonering og såkalt sosial dumping. Med dommen i saken Kommisjonen mot Tyskland har EF-domstolen gitt et nytt og nyttig bidrag til avklaring av grensedragningsproblemene.

Saken gjaldt tre krav (for pkt. 1 et påstått krav) i den tyske lovgivningen:

1. At utenlandske foretak skal betale bidrag til det tyske fondet for betalt ferie selv om de utstasjonerte arbeidstagerne har sammenlignbare goder etter retten i det land der arbeidsgiveren har sete;
2. at utenlandske foretak plikter å ha de skriftlige ansettelsesbevis eller arbeidsavtaler i henhold til Rådskdirektiv 91/533/EF (arbeidsmiljølovens § 14-5 flg.), lønns slipper, timelister, bevis for utbetalt lønn, og annen dokumentasjon som måtte bli krevet av tyske myndigheter, oversatt til tysk (og tilgjengelige på arbeidsstedet); og
3. at utenlandske bemanningsforetak plikter å gi forhåndsmelding ikke bare hver gang en arbeidstager utstasjoneres til arbeid i Tyskland, men også hver gang vedkommende begynner på et nytt arbeidssted etter ønske fra innleiebedriften.

Domstolen angrep problemstillingene langs kjente linjer. Alle tre krav var utvilsomt (eller ville være) restriksjoner etter art. 49 EF (art. 36 EØS); jfr. for pkt. 1 sak C-49/98 m.fl. *Finalarte*, EFD 2001 I-7831. På det første punktet var kjernes spørsmålet om den aktuelle tyske lovbestemmelsen faktisk ble tolket og anvendt slik Kommisjonen hevdet (som i pkt. 1 oven-

for). Domstolen pekte på at i et slikt tilfelle hviler bevisbyrden på Kommisjonen (avsnitt 48). Men bevisbyrden var ikke oppfylt. Kommisjonen baserte seg på en bokstavfortolkning av lovbestemmelsen. Domstolen fremholdt at det byr på problemer å sammenligne nasjonale ordninger for betalt ferie, og at dette i mangel av harmonisering ikke kan løses på annen måte enn gjennom samarbeid mellom nasjonale myndigheter (avsnitt 50, 53). Synspunktet var altså forsåvidt at en nasjonal regel ikke kan tolkes isolert. Man må se både på hvordan den anvendes og på en sammenligning med utsenderstatens rett. Det siste er først og fremst en oppgave for myndighetssamarbeid. Eftersom det er en komplisert oppgave, vil det – implisitt – kreves et konkret, substansielt grunnlag for at domstolen skal anta at det foreligger en utilitelig restriksjon.

For pkt. 2 var det enkle utgangspunktet at kravet om oversettelse av dokumenter innebar økonomiske og administrative byrder. I tilslutning til eldre rettspraksis la domstolen enkelt til grunn at oversettelseskravet forfulgte et legitimt formål, et tvingende alment hensyn, sosialt vern av arbeidstagerer. Vertsstatens inspeksjon og kontroll med at nasjonale regler om vern av arbeidstagerer blir overholdt, inngår i dette. Domstolen poengterte her at slik kontroll på arbeidsstedene i praksis vil bli uhyre vanskelig, om ikke umulig, dersom relevante dokumenter skal kunne fremlegges bare på utsendervirksomhetens hjemlands språk. Domstolen pekte på at det bare ble stilt krav om oversettelse av fire dokumenter – arbeidsavtaler, lønns slipper, timelister og lønnsutbetalingsbevis. Slike dokumenter er ikke omfattende. I stor utstrekning brukes det standardformularer. Kravet i tysk rett gikk således ikke lengre enn nødvendig for formålet, og det var ingen aktuelle tiltak som var mindre inngripende, som kunne sikre at det legitime formålet ble ivaretatt. Avslutningsvis bemerket domstolen at utstasjoneringdirektivets (Direktiv 96/71/EF) artikkel 4 om samarbeid mellom nasjonale myndigheter *ikke* gjorde kravet om oversettelse av dokumenter overflødig; her var det tale om dokumenter som nasjonale myndigheter ikke innhenter og kan sende videre i rimelig tid (avsnitt 69-71, 76-78). Underveis poengterte domstolen at saken var forskjellig fra *Arblade* (C-369 & 376/96, EFD 1999 I-8453), der et dokumentasjonskrav ble ansett som en utilitelig restriksjon. Men i *Arblade* gjaldt det en forpliktelse til å holde dokumentasjon tilgjengelig for vertslandets myndigheter også etter at arbeidsgiveren ikke lenger sysselsatte arbeidstagerer i vertslandet. Noe slikt var det ikke tale om etter de tyske regler (avsnitt 74-75).

Tyskland ble derimot «felt» på det tredje punktet.

Tyskland anførte at meldingskravene var nødvendige for å kunne utføre effektiv kontroll for å ivareta hensynet til vern av arbeidstagere. Det vant ikke gjengklang. EF-domstolen pekte på at den tyske regelen hadde som virkning å diskriminere utenlandske tjenesteydere. Nasjonale regler av en slik karakter er bare tillatelige så langt de kan begrunnes i hensynet til den offentlige orden, offentlig sikkerhet eller folkehelsen (art. 46 EF, art. 33 EØS). Tyskland hadde ikke engang gjort gjeldende at det forelå noen slik begrunnelse, og dermed var konklusjonen gitt. På dette punktet ble Tyskland dømt for brudd mot art. 49 EF (avsnitt 84-89).

På dette siste punktet bringer ikke dommen noe nytt. Understrekingen av forskjell fra *Arblade*, og dermed en avgrensning av rekkevidden av den avgjørelsen, er derimot et viktig nytt element i rettspraksis. Det gir både en avklaring i forhold til adgangen til å kreve oversettelse av dokumenter og en nyansering med hensyn til hvilken dokumentasjon som kan kreves på stedet. Begge deler er spørsmål det har hersket en viss usikkerhet om; se f.eks. Arbeids- og inkluderingsdepartementets høringsnotat «Om tiltak for å sikre ryddigere forhold på inn- og utleiemarkedet og for å effektivisere allmenngjøringsordningen» (desember 2006), s. 47, og Ot.prp. nr. 56 (2006-2007), s. 41. Også på det første punktet gir dommen et tilskudd til vurderingstemaet. Det er vel etablert at ordninger som vertslandet pålegger en utenlandsk tjenesteyder, må innebære en «reell fordel» for de utstasjonerte arbeidstagere. Det fordrer en sammenligning med aktuelle ordninger i hjemstaten. Dommen her poengterer at det kan være et vanskelig tema. Dermed formulerer den ikke bare ønskemål om samarbeid mellom nasjonale myndigheter, men signaliserer også at nasjonale domstoler kan stille forholdsvis strenge krav for å anta at det ikke foreligger en «reell fordel».

Stein Evju

Masseoppsigelser, virksomhetsbegrepet – EF-domstolens dom 15. februar 2007, sak C-270/05 Athinaiki Chartopiia AE mot L. Panagiotidis m.fl. Foretaket hadde her tre innbyrdes uavhengige driftsteder for produksjon av tre ulike typer papir, på forskjellige steder rent geografisk. I juli 2002 besluttet ledelsen å nedlegge det ene av produksjonsstedene av økonomiske grunner, og den ville da si opp samtlige ansatte ved denne avdelingen. Det oppstod tvist om prosedyrene ved masseoppsigelser (hos oss: arbeidsmiljølovens § 15-2) var fulgt på riktig måte – og om de i det hele tatt hadde anvendelse. Høyesterett i Hellas forela spørsmål om produksjonsenheten var å anse

som et «establishment» (en «virksomhet» i norsk oversettelse) i den forstand begrepet er brukt i masseoppsigelsesdirektivet 98/59/EF.

EF-domstolen bemerket innledningsvis at begrepet «establishment» ikke er definert i direktivet. Men det er et *fellesskapsrettslig* begrep. Ulike sprogversjoner av direktivet bruker litt ulike uttrykk. Ut fra dette og direktivets formål, som særlig er å gi arbeidstagere sterkere vern, er virksomhetsbegrepet gitt en *vid* fortolkning, for å begrense spillerommet for unntak fra masseoppsigelsesreglene i nasjonal rett mest mulig. Domstolen har tidligere lagt til grunn at det ikke er et vilkår for at noe er et «establishment» at en enhet har en uavhengig ledelse som kan treffe selvstendige beslutninger om (masse)oppsigelser; jfr. C-449/93 *Rockfon*, EFD 1995 I-4291. I dette tilfellet hadde den aktuelle produksjonsenheten 420 ansatte, særskilt utstyr og en spesialisert arbeidsstokk. Driften var uavhengig av de to andre enhetene, og enheten hadde en driftssjef med ansvar for tekniske og andre driftsmessige spørsmål. Dette, fremholdt EF-domstolen, talte klart for at enheten måtte anses som en «virksomhet» i direktivets forstand (avsnitt 32, jfr. 23-31). Og da var det, klart nok, uten betydning for direktivfortolkningen om den greske gjennomføringsloven anla en mer restriktiv avgrensning (avsnitt 33-36).

For norsk rett har dommen betydning som illustrasjon av at begreper som «virksomhet» o.l. kan være relative. I aml. § 15-2 har man imidlertid unngått å bruke begrepet «virksomhet», som ellers er brukt på forskjellige måter i loven. Men sammenregningen av antall oppsigelser som eventuelt kan utløse anvendelse av masseoppsigelsesreglene, må også hos oss knyttes til en eller annen form for enhet. Her illustrerer dommen at denne ikke behøver å være «arbeidsgiveren», som er den betegnelsen som brukes i § 15-2. Enheten kan være en mindre del av arbeidsgiverens samlede foretak. Men når terskelen er knyttet til et antall oppsigelser, som i § 15-2, og ikke en andel av de ansatte i den aktuelle «virksomhet», vil interessen på arbeidstagersiden i regelen ligge i en videst mulig avgrensning av den aktuelle enheten. En fortolkning av § 15-2 som støtter opp under dette, ved å knytte beregningen til arbeidsgiverens samlede foretak, kan ikke anses å stride mot masseoppsigelsesdirektivet.

Stein Evju

Litteratur

Jan Fougner: *Endring i arbeidsforhold: Styringsrett og arbeidsplikt*. Oslo: Universitetsforlaget, 2007. 357 s.

Boken er en revidert versjon av Fougners ph.d.-

avhandling ved Handelshøyskolen, Aarhus Universitet. Det overordnede temaet er rekkevidden av arbeidsgivers adgang til å gjøre endringer i arbeidstagers arbeidspunkt i løpende arbeidsforhold og regler om fremgangsmåten ved utøvelsen av en slik adgang. Fremstillingen er bredt lagt opp og behandler flere generelle temaer. Dens første del tar for seg en «historisk og komparativ bakgrunn», grensedragningen mellom arbeidstagerforhold og selvstendige, arbeidsgiver- og virksomhetsbegrep, og alment om inngåelse og fastleggelse av innhold i arbeidsavtaler (kap. 2–4). Arbeidsgivers endringsadgang behandles i et omfattende kap. 5 (s. 123–269), mens fremgangsmåte-spørsmål drøftes mer kortfattet (kap. 6, jfr. også kap. 7; s. 270–322). Boken rundes av med en rettspolitisk diskusjon i kap. 8. Både den og fremstillingen i det hele er skrevet med engasjement og en klar rettspolitisk orientering. Fougneres grunnsynspunkt er at det er behov for større «fleksibilitet» i endringsadgangen for å kunne tilfredsstille det han kaller «arbeidsforholdets primærformål», å tilfredsstille «virksomhetens behov for relevant arbeidskraft» (s. 336). Uansett rettspolitisk orientering har boken mange kvaliteter og er et godt bidrag til arbeidsrettslitteraturen. Begrensningen ligger i en ganske dominerende konsentrasjon om det som er kalt «grunnpregsstandarden», en slags norm som savner robust rettskildemessig grunnlag, hvilket medgis (s. 15, 206–226). Normen er i første rekke knyttet til grensedragningen mot (reell) oppsigelse. Tilnærminger til mer nyanserte endringssituasjoner kommer dermed i bakgrunnen. – Boken har gode registre.

Fougner har gitt en konsentrert oversikt over fremstillingen og sine konklusjoner i en artikkel, med samme tittel som boken, i *Arbeidsrett* 2007, s. 126–139.

Stein Evju

Ingeborg Moen Borgerud, Anne Marie Due, Ragnhild Nordaas og Mona Næss: *Arbeidsrett : Særlig om omstilling i offentlig sektor*. Oslo: Universitetsforlaget, 2007. 411 s.

Som undertittelen peker på retter boken seg spesielt mot offentlig sektor og arbeidsrettslige spørsmål som kan gjøre seg gjeldende i omstillingssituasjoner. Den favner likevel adskillig bredere. Forfatterne, som har bred erfaring fra både rådgivnings- og lovgivningsarbeid, tar opp et bredt spekter av spørsmål, og drøftelsene har gjennomgående generell interesse. Etter et innledende kapittel om «arbeidsavtalens parter» får temaet virksomhetsoverdragelse en bred behandling (s. 51–121). Dernest drøftes arbeidsgivers styringsrett ved organisatoriske endringer (kap. 3) – der det

bl.a. gis en viss tilslutning til «grunnpregsstandarden» (s. 129–130). Videre tar forfatterne for seg likebehandling i arbeidslivet (kap. 4, s. 185–230), midlertidig ansettelse (kap. 5), endel spørsmål knyttet til nedbemanning (kap. 6), fortrinnsrett til ny ansettelse og saksbehandlingen ved omstillinger (kap. 7 og 8), og avslutningsvis varsling og yringsfrihet i arbeidsforhold (kap. 9, s. 366–389). Både i bredden og dybden er boken et godt bidrag til faglitteraturen. Boken er utstyrt med gode registre.

Stein Evju

ARVERETT

Livs- og dødsdisposisjoner – gaver mellom samboere. Høyesterettsdom 14. mai 2007 Rt. 2007 s. 776

Innledning

Vi har en meget omfattende rettspraksis om grensen mellom livs- og dødsdisposisjoner i arveretten. En variant av problemet med denne grensedragning er gaveoverføringer mellom ektefeller. Også samboere kan inngå avtaler som innebærer en overføring av verdier. Et eksempel på dette er høyesterettsdommen av 14. mai i år hvor to samboere opprettet en avtale som blant annet overførte halvparten av en boligeiendom fra mannen til hans kvinnelige samboer. Mannen hadde barn fra tidligere ekteskap og spørsmålet var om overdragelsen skulle anses som en dødsdisposisjon slik at hele eiendommen gikk inn i hans dødsbo. Tingretten kom til at overføringen var en dødsdisposisjon mens lagmannsretten kom til at det forelå en livsdisposisjon slik at gjenlevende samboer var sameier i eiendommen med en halvpart. Dommen fra Eidsivating lagmannsrett er kommentert i *Nytt i privatretten* nr. 4 for 2006. Høyesterett kom – med dissens 4-1 – til samme resultat som lagmannsretten.

Sakens fakta

E, den mannlige samboer, var født i 1940 og hadde vært gift to ganger. Han hadde tre barn fra det første ekteskap. A, den kvinnelige samboer, var født i 1953 og hadde en datter. E og A var samboere fra 1998 til E døde i mars 2005. De bodde sammen i et hus E hadde ervervet i 1978. E hadde i 1995 fått påvist lungesykdommen KOLS og ble uføretrygdet på grunn av sykdommen i 2000. Det var denne lungesykdom han døde av. I 2005 ble boligeiendommen taksert til 2.200.000 kroner. E og A tok sammen i 1999 opp et lån på kroner 765.000. Lånet ble brukt til å refinansiere restgjeld på boligen og kjøp av ny bil. E og A

hadde omtrent like store inntekter. A arvet 180.000 i 2004 som gikk til felles forbruk. I 2002, etter fire års samliv, inngikk E og A en samlivsavtale. I denne avtale het det i punkt 1 at partene skulle ha fullstendig sameie (med visse unntak) som om de var gift og hadde felleseie. Den faste eiendom inngikk i sameiet med en halvpart på hver. I punkt 5 het det at partene var enige om at E ved et eventuelt samlivsbrudd skulle beholde boligen og utløse A med hennes andel av denne. Videre het det i punkt 6 at A som medeier også var ansvarlig for den gjeld som beheftet boligen og bilen. Ifølge punkt 7 skulle partene opprette livsforsikring og innsette den annen som begunstiget. Samme dag opprettet E og A gjensidig testament for den frie tredjedel.

Det ble ikke foretatt noen formelle skritt i forbindelse med overføringen av halvparten av boligen til A. Eiendommen ble fortsatt oppført i Es selvangivelse, renter og avdrag ble trukket av hans bankkonto og det ble ikke utstedt skjøte.

E døde i 2005.

Resultat og begrunnelse

Høyesterett kom som nevnt i likhet med lagmannsretten til at overføringen av den faste eiendom var en livsdisposisjon slik at A var sameier for en halvpart.

Flertallet presiserte først at det avgjørende for om en gave skal stå seg som en livsdisposisjon er om «den for giveren innebar eller var ment å innebære noen realitet utover den å skulle sikre at mottakeren etter giverens død og uberørt av en mulig skiftebehandling ble eier av den faste eiendom. (Sitat fra Rt 1961 s. 935). Dette beror på en helhetsvurdering der utgangspunktet må tas i den konkrete virkning avtalen fikk for giveren, og der den formelle gjennomføringen av avtalen vil inngå som en av flere momenter.» Det heter videre i dommen: «(37) E og A tok ved samlivsavtalen sikte på å etablere en formuesordning for samboerskapet som praktisk sett lå nær det ekteskapelige felleseie – dog uten reglene for skjevdeling. Gjennom avtalen ble formuesforholdet mellom dem tilpasset en felles og integrert økonomi. For at avtalen skal bli ansett som en livsdisposisjon, må den ha innebåret en realitet for partene. (38). For meg har det vært avgjørende for konklusjonen at E fra og med avtaletidspunktet i tilfelle samlivsbrudd påtok seg en rettslig plikt til å utløse A med verdien av hennes sameiepart i boligeiendommen. Siden avtalen ikke uttrykkelig har bestemmelse om det motsatte, må den på samme måte forstås slik at As datter ville arve hennes sameieandel om hun skulle dø først. Slik avtalen ble formulert, kunne den med andre ord få en vesentlig realitet for E ved at han kunne risikere å måtte utløse A, eventuelt hennes datter, med halve verdien av boligeiendom-

men. ... (41) I tillegg til den forpliktelse som avtalen som sådan innebar for E, fikk avtalen også virkninger som var fordelaktige for han. (42) Siden avtalen sikret A en eierandel i boligen, la den til rette for at hun kunne benytte sin inntekt og kapital til investeringer i eiendommen, uten at hun dermed risikerte å stå på bar bakke ved samlivsbrudd eller ved Es død. ... (43) Det er også grunn til å tro at avtalen var egnet til å styrke samboerforholdet. Dette må antas å ha vært i Es interesse, også med tanke på hans sykdom og de følger denne ville kunne få på lengre sikt for hans behov for pleie og omsorg. (44) Avtalen har på denne bakgrunn klart preg av å være en livsdisposisjon. Ved avtalen ble det etablert en formuesordning som var tilpasset en felles og integrert økonomi mellom partene så lenge samboerforholdet besto. ... Samtidig som avtalen ga en praktisk ordning av formuesforholdet, innebar den en vesentlig realitet for E allerede fra avtaleinngåelsen. På dette punkt skiller saken seg fra det som var tilfelle i Rt 1989 – 539.»

Flertallet la mindre vekt på den manglende formelle gjennomføringen av avtalen. «De hadde klare økonomiske grunner for ikke å tinglyse overdragelsen siden dette mellom samboere den gang ikke var fritatt for dokumentavgift.» Flertallet mente også at det var uten betydning for spørsmålet om gaven var fullbyrdet at E fortsatte å betale renter og avdrag på lånet. «Det følger av avtalen at betaling av renter og avdrag ikke skulle ha betydning for eierforholdet. Dette må ses på som utslag av en ordning med felles og integrert økonomi der poenget nettopp var at de ikke skulle behøve å holde regning med hvem som betalte hva.»

Mindretallet – én dommer – mente bestemmelsen om likedeling ved samlivsbrudd måtte tillegges begrenset betydning. E led av en alvorlig sykdom og mindretallet mente samboerne selv må ha ansett det som bare en teoretisk mulighet at delingsklausulen skulle få noen praktisk betydning for E. Mindretallet la videre avgjørende vekt på den manglende formelle gjennomføring – tinglysing, selvangivelse og gagemelding.

Kommentar

Et spesielt forhold i denne saken var at samboerne ved sin avtale laget en ordning som er helt lik den ektefeller kan gjøre ved å opprette ektepakt hvor de fraskriver seg retten til skjevdeling. Samboerne ville ha verdimeessig likedeling av alt utenom de spesifiserte unntak. Dette var en naturlig og rimelig ordning for to samboere med sammenblandet økonomi. At han betalte renter og avdrag spilte ingen rolle når hun brukte lønnen til løpende forbruksutgifter. Avtalen ville ha virkninger for E hva enten samlivet ble opp-

hevet mens begge levde eller ved død – i motsetning til hva tilfellet var i Rt. 1989 s. 539. Et annet uvanlig forhold i denne saken var den totale mangel på formell gjennomføring hvilket flertallet ikke tiller vesentlig vekt fordi det fantes en naturlig grunn til dette; å spare den tross alt betydelige sum dokumentavgift ville utgjøre. Samboerne hadde seg imellom ikke noe behov for å tinglyse overføringen. Dommen viser at man svært ofte vil komme til samme resultat hva enten man legger avgjørende vekt på kriteriet «realitet» eller giverens motiv. Flertallet mente avtalen hadde virkninger som var fordelaktige for E. Alternativt kunne man si Es motiv var å sikre egne interesser i levende live. Motivet til E var dessuten ikke å frata livsarvingene deres arv. Hadde det vært motivet ville han jo ha overført hele eiendommen til sin samboer og tinglyst overføringen. Samboerne laget avtalen med veiledning fra advokat. Avtalen ble opprettet etter at de hadde bodd sammen i bare 4 år og partene var på avtaletidspunktet 62 og 49 år. Om Es helsetilstand het det i tingrettens dom at han på avtaletidspunktet var i god form og at han ikke hadde fått noen prognose om forventet levetid. Saken skiller seg her fra forholdene i Rt. 1961 s. 935 og Rt. 1979 s. 1200.

Peter Hambro

Arvepakt – Gulating lagmannsrett 21. mai 2007 (LG-2006-72801)

Etter al. § 56 kan en testator ved arvepakt binde seg til «ikkje gjere, endre eller tilbakekalle testament». En arvepakt medfører som hovedregel ingen begrensninger i testators rett til å disponere i levende live. Unntaksvis kan en arvepakt tolkes slik at den begunstige har et ubetinget krav på å overta visse verdier/eiendeler, med andre ord slik at arvepakten også betyr begrensninger i retten til å foreta livsdisposisjoner. Et eksempel på et slikt unntak er dommen i Gulating lagmannsrett av 21. mai 2007.

Innledning

G hadde i saken opprettet testament og bestemt at en fast eiendom skulle tilfalle hennes nest eldste sønn B. Testamentet var gjort til arvepakt. Senere overskjøtet hun like deler av eiendommen til sine andre barn. Tingretten kom til at G hadde rett til dette, mens lagmannsretten kom til at arvepakten måtte tolkes slik at den var til hinder for at hun senere disponerte over eiendommen.

Sakens fakta

Saksforholdet var komplisert. F eide en gård og hadde som nærmeste familie en søster, G, med 5 barn som ofte ferierte på eiendommen. F giftet seg i 1974 og i 1978 adopterte han – antagelig – hustruens yngste sønn. F ble separert i 1995 og gikk til sak mot staten med påstand om at adopsjonen skulle kjennes ugyldig. Denne saken tapte han ved endelig dom i 2000. Han opprettet testament til fordel for G og han laget også skjøte hvoretter gården ble overført til G. Dette ble gjort for å unngå at adopsjonssønnen skulle arve noe etter ham. F skulle fortsatt bo på gården og dekke alle utgifter og G betalte ingenting for overdragelsen. Overføringen medførte at adopsjonssønnen anla odels sak idet det var uklart om eiendommen var odelsjord. F, G og B dro i september 1999, etter at adopsjonssaken var tapt i førsteinstans, sammen til en advokat for å diskutere hvordan gården skulle sikres for G og hennes sønn B. Opprinnelig var det meningen at gården skulle overføres straks til B som skulle ta seg av F. Advokaten anbefalte imidlertid at G skulle lage en arvepakt. Ifølge denne skulle gården tilfalle B på hans arvelodd og verdien settes lik odels takst. G undertegnet så denne arvepakten. Noen måneder senere opprettet G testament hvor hun bestemte at gården skulle være i sameie mellom partene. I 2000 ble G frifunnet i odels saken og hun utferdiget da skjøter hvor en femtedel av eiendommen ble overført til hvert av barna.

Spørsmålet i saken var om arvepakten medførte begrensninger også i Gs rett til å foreta livsdisposisjoner. Lagmannsretten innledet med å presisere at utgangspunktet er at en arvepakt ikke er til hinder for at testator disponerer i levende live som før. Det heter videre i dommen: «Etter forholdene kan en arvepakt således få virkning også for livsdisposisjoner slik at adressaten har et kontraktsmessig krav på oppfyllelse. Om en arvepakt har slik virkning, er et tolknings spørsmål.» Når F og G møttes hos en advokat var det for å finne en ordning hvor gården ble i familien og sikre at gården ble drevet videre. B hadde sagt seg villig til å flytte til gården og drive den samt gi F nødvendig pleie og stell. Fra Bs side var dog forutsetningen at han fikk nødvendig sikkerhet for at han ikke senere måtte gi fra seg gården. Retten uttalte: «Formålet med å oppsøke advokat Folkman, må, slik lagmannsretten ser det, ha vært å få ordnet de nødvendige formaliteter slik at Gs og Fs felles ønske om å få på plass en ordning som her skissert, kunne realiseres. Lagmannsretten legger ellers til grunn at det var deres utgangspunkt at gården skulle skjøtes direkte til B, men at Folkman rådet dem til å gå veien om en arvepakt i stedet. Folkman har forklart dette med at, slik forholdene lå an på dette tidspunkt, var ønskelig

at en eiendomsoverdragelse ikke ble eksponert for I. Han har videre forklart at både F og G var klar på at det var B som skulle ha gården og at G bekreftet at slik skulle det være. Hans råd ble derfor fulgt, og Bs behov for avklaring ble søkt ivaretatt gjennom arvepakten. ... Lagmannsretten er etter ovenstående, i motsetning til tingretten, kommet til at arvelaters subjektive oppfatning den gang arvepakten ble underskrevet, var at den innebar et «endelig» standpunkt til spørsmålet om hva som skulle skje med gården når G falt fra. Dette er i og for seg ikke avgjørende for den rettslige vurdering. Et sentralt spørsmål i forlengelsen her blir således hvilke forpliktelser B påtok seg i forbindelse med den ordning som ble etablert.»

I årene etter at B overtok ansvaret for gården, hadde han brukt 25 000 kr. på gården og foretatt et betydelig vedlikehold. Retten uttalte: «For øvrig må det etter bevisførselen legges til grunn at B fulgte opp sin del av dette, ved å forberede flytting til ... og utføre arbeid der som nevnt. Lagmannsretten ser det, i motsetning til tingretten, slik at ytelsene fra hans side, særlig omsorgsdelen, hadde et ikke ubetydelig omfang. Lagmannsretten ser det videre slik at den ordning det ble lagt opp til, innebar et gjensidig bebyrdende avtaleforhold, og at arvepakten derfor binder arvelater også når det gjelder livsdisposisjoner.» Lagmannsretten konkluderte med at Gs disposisjoner ved å utstede skjøte på en femtedel til hvert av barna var i strid med arvepakten.

Jeg er helt enig i rettens konklusjon. Hvis arvepakter unntaksvis kan medføre begrensninger også i retten til å foreta livsdisposisjoner, må dette være et klart eksempel. Derimot er jeg i tvil om hvorfor retten mener arvelaters subjektive oppfatning da arvepakten ble opprettet ikke i seg selv er avgjørende for den rettslige vurderingen. Alle tre parter var enige om at B skulle overta eiendommen og G var i realiteten bare et proforma mellomledd i overføringen. Retten nevnte de ytelsene B påtok seg overfor F og mente disse innebar et gjensidig bebyrdende avtaleforhold som fra Bs side i stor grad var oppfylt i Fs levetid. Dette er forhold som etter min mening medfører at avtalen var å anse som en livsdisposisjon. B burde derfor fått medhold uavhengig av en tolking av arvepakten.

Peter Hambro

Ny dansk arvelov

Ved lov nr. 515 av 6. juni 2007 fikk Danmark ny arvelov. Forarbeidene til den nye loven er Betænkning om revision af arvelovgivning mv. (Betænkning nr. 1473/2006) og justitsministeriets forslag til arvelov fremsatt 6. desember 2006 (L 100). Loven svarer fullt ut til justitsministeriets forslag, og inneholder kun

mindre endringer fra arvelovutvalgets betenkning. Den nye danske arveloven vil tre i kraft 1. januar 2008 og avløse den gjeldende danske arvelov av 31. mai 1963. Overgangsregler er gitt i lovens kapittel 21 og hovedprinsippet er at den nye loven skal gjelde for tilfeller hvor arvelater dør etter den nye lovs ikrafttreden.

Arbeidet med ny dansk arvelov ble påbegynt ved at justisministeren i november 2000 nedsatte et utvalg til revisjon av arveloven og lov om skifte av fellesboer. Utvalget ble ledet av Højesteretsdommer og tidligere professor i Århus, Jørgen Nørgaard. I 2002 fratrådte Nørgaard pga. sykdom, og ble erstattet av Højesteretspræsident Torben Melchior. I utvalget satt for øvrig blant andre professor Finn Taksøe-Jensen fra Københavns Universitet. Noe av bakgrunnen for at komiteen ble nedsatt var en redegjørelse av professor Taksøe-Jensen fra 1999 om behovene for endring av arveloven. I denne redegjørelsen ble det pekt på vesentlige endringer i familiemønstrene i Danmark siden dagens arvelov ble vedtatt i 1963. Særlig fremheves samboere og familier med sammenbrakte barn (særkullsbarn av ektefellene). I utvalgets mandat heter det at: «Ændringerne i familiemønsteret kan give grundlag for at overveje, om der er behov for at ændre arveloven for at styrke retsstillingen for den efterlevende ægtefælle og for ugift samlevende». Muligheten til å kunne utføre smidigere generasjonsskifter av næringsvirksomhet var også et hensyn som var trukket frem i mandatet og i Taksøe-Jensens redegjørelse.

Til tross for endringene i familiemønsteret innebærer ikke den nye loven noen store avvik fra hittidig dansk arverett (som for øvrig i store trekk svarer til norsk arverett). Lovens arvetavle blir verken utvidet eller innskrenket, livsarvingenes og gjenlevende ektefelles plikt del (tvangsarv) beholdes, uskifteinstituttet opprettholdes og reglene om opprettelse, tilbakekall og fortolkning av testamenter blir stort sett de samme som under den gjeldende arvelov.

Enkelte korreksjoner og nyvinninger er det dog i den nye arveloven. Som et virkemiddel for å tilpasse arvelovgivning til nye familiemønstre, utvides ektefelles legale arvebrøk fra 1/3 til 1/2 av arvelaters dødsbo når arvelateren har livsarvinger. Dagens ordning hvor gjenlevende ektefelle etter en barnløs arvelater er enarving, men med sekundærarverett til førstavedes utarvinger dersom lengstlevende ikke får barn, gifter seg igjen eller oppretter testament, opprettholdes. For å styrke gjenlevende ektefelles stilling er det videre foretatt omfattende revisjon av reglene om arvehenstand for lengstlevende ektefelle. Gjenlevende kan få henstand med utbetaling av arven til livsarvingene. Henstand kan i første omgang gis

med inntil fem år, for deretter å kunne forlenges med ytterligere fem år. Skifteretten skal sørge for at det stilles fullgod sikkerhet for arveloddene det er gitt henstand med (se nærmere lovens §§ 35 – 39).

Livsarvingenes plikt del reduseres også i den nye arveloven. I dag er pliktdelen halvparten av den legale arvelodd. Med den nye loven reduseres pliktdelen til 1/4. I Danmark har også gjenlevende ektefelle pliktdelsarv som i dag utgjør halvparten av hennes legale arvelodd. Også ektefellens pliktdelsarv reduseres til 1/4 av den legale arvelodd. Som tvangsarv regnes også visse forloddskrav og en minste arven – eller suppleringsarven som den kalles i Danmark – er ikke en fast sum av førstavdødes dødsbo uavhengig av gjenlevendes formuesstilling slik som i Norge, men et beløp som sammenlagt med lengstlevendes bos- og arvelodd samt eventuelt fullstendig særeie utgjør inntil 600 000 kroner (beløpet justeres årlig). Den danske suppleringsarven er således bygget over samme lest som vår sl. § 64 som nå er erstattet med minste arven i al. § 6.

Det med norske øyne sett kanskje mest interessante i de reviderte danske pliktdelsreglene, er at de har innført beløpsbegrenset plikt del for livsarvingene etter mønster av vår arvelovs § 29 første ledd annet punktum (se dansk arvelov § 5 stk. 2). Som hos oss er hvert barns plikt del oppad begrenset til 1 000 000 kroner. Det er ikke hverdagskost at særnorske rettslige ideer blir «legal transplants» i andre lands retts-systemer. Til forskjell fra hos oss er imidlertid pliktdelsbeløpet underlagt en årlig justering etter nærmere bestemmelser i lovens § 97. Danskene unngår derfor at pliktdelen spises opp av inflasjon slik det har skjedd hos oss. På de 22 årene som er gått siden den beløpsbegrensede pliktdelen sist ble endret, har konsumprisindeksen, ifølge Statistisk sentralbyrå, steget med nesten 90 %. Beskyttelsen av livsarvingenes plikt del er følgelig betydelig svekket. Innskrenkningene i pliktdelsvernet gir større rom for arvelater til å kunne prioritere sin ektefelle eller samboer i arveopp-gjør eller eventuelt prioritere ett av flere barn i forbindelse med generasjonsskifte av næringsvirksomhet. I denne forbindelse er det også verdt å merke seg at den nye danske loven gir anledning til å sette tilside pliktdelsreglenes kvalitative side ved at testator kan bestemme at en livsarving skal ha sin tvangsarv utbetalt kontant (§ 50 stk. 2).

I kapittelet om pliktdelsarv er det også innført to bestemmelser som gir arvelater mulighet til å forføye testamentarisk over livsarvingenes pliktdelsarv. Etter § 51 kan arvelater bestemme hvem som skal arve pliktdelsarv som tilkommer en umyndig livsarving dersom denne livsarvingen dør før fylte 18 år uten å

være gift eller etterlate seg egne livsarvinger. I § 51 er arvelater med tillatelse av justisministeren gitt adgang til å bestemme fordelingen av arven etter en livsarving som er ute av stand til å handle fornuftsmessig. For at et slikt testament skal kunne godkjennes, må imidlertid visse vilkår være oppfylt: Livsarvingens manglende evne til å handle fornuftsmessig må ikke være av forbigående art, livsarvingen kan ikke etterlate seg egne livsarvinger, livsarvingen kan ikke selv ha opprettet gyldig testament og livsarvingens verge må godkjenne den testamentariske disposisjonen.

Når det gjelder samboeres arverettslige stilling, går ikke loven så langt som arvelovsutvalget foreslo. Arvelovsutvalget foreslo at gjenlevende samboer som hadde hatt felles bopel med førstavdøde i de siste to år før dødsfallet og ventet, hadde eller hadde hatt felles barn med avdøde, skulle arve 1/4 av boet oppad begrenset til 500 000 kroner (Betænkning nr. 1473/2006 s. 410 § 40). Utvalget foreslo videre at skifteretten skulle ha en særlig kompetanse til å tilstå gjenlevende samboer arverett ut i fra en rimelighetsvurdering (Betænkning nr. 1473/2006 s. 410 § 41). Forslaget om legalarverett for samboere ble ikke bifalt av Justitsministeriet. Derimot er det videreført et forslag om såkalt «udvidet samlevertestamente» som ble foreslått av arvelovsutvalget. Bestemmelser om slike testamenter er inntatt i lovens §§ 87 og 88. To personer kan bestemme ved testament at de helt eller delvis skal arve hverandre som om de var ektefeller. Ved et slikt testament får imidlertid *ikke* reglene om felleseie anvendelse, slik at det beregnes boslodd og gir mulighet for uskifte. Reglene om ektefellens tvangsarv får heller ikke anvendelse. For at et slikt testament gyldig skal kunne opprettes, kan ikke partene være i slekt i rett opp- eller nedstigende linje eller være søsken. Partene må heller ikke være gift med andre eller ha vært gift uten at det er foretatt skifte med tidligere ektefelle eller dennes arvinger. Partene kan heller ikke ha opprettet utvidet samlevertestament til fordel for andre. Videre må samboerne ha bodd sammen på felles bopel de siste to årene eller ha, vente eller ha hatt felles barn. Et slikt testament gir gjenlevende samboer en arvelodd på inntil halvparten av førstavdødes bo.

For øvrig er det hovedsakelig redaksjonelle endringer og enkelte små materielle endringer som er gjort i den nye arveloven i forhold til den gamle. Et par endringer skal her nevnes:

Fra uskifteregulene kan det nevnes at førstavdødes livsarvinger ikke lenger kan samtykke i fortsatt uskifte etter gjengifte uten at de også gir avkall på sin arverett. Samtykke til uskifte etter gjengifte er allerede før den nye loven trår i kraft gått nesten ut av

bruk, i og med at de danske arveavgiftsregler etter en reform i 1995 er utformet slik at det beregnes arvelodd fra tidspunktet for gjengifte selv om arvingen samtykker i fortsatt uskifte.

Når det gjelder formkrav for testamenter har det skjedd to viktige endringer i den nye loven. For det første har man ved nødtestamenter gått helt bort fra formkrav. Det heter i § 65 ganske enkelt at «Den der på grund af sygdom eller andet nødtilfælde er forhindret i at oprette testamente efter § 63 og § 64, kan på en hvilken som helst måde oprette et nødtestamente». Hvorvidt det er opprettet et nødtestamente blir heretter kun et bevissspørsmål og ikke et spørsmål om form. De som hevder å være begunstiget etter et påstått nødtestamente må ha bevisbyrden for at det virkelig foreligger et slikt testamente. For det andre kan en testamentarisk bestemmelse om hvem som skal arve vanlig innbo og personlige effekter opprettes ved en skriftlig, datert og underskrevet erklæring av testator uten at det er nødvendig med vitner. Begge disse endringene i formkravene kunne det være en idé å innføre også i Norge.

I motsetning til den norske arveloven inneholder den danske arveloven en hel del bestemmelser av skifterettslig karakter, navnlig bestemmelser om naturalutlegg og fremgangsmåten hvor flere arvinger gjør krav på naturalutlegg (se lovens §§ 6 – 8, 12 – 14). Når den norske skifteloven nå skal revideres, bør det vurderes om vi ikke skal flytte over enkelte bestemmelser fra skifteloven til arveloven, slik det ble gjort i forbindelse med at vi fikk ny ekteskapslov i 1991. Da ble reglene om naturalutlegg for ektefellene flyttet fra skifteloven til ekteskapsloven. Tidligere har også reglene om ektefellens minste arv funnet veien fra skifteloven til arveloven.

Selv om endringene i den nye danske arveloven ikke omkalfatrer dansk arverett fullstendig, er det gjort viktige endringer av hensyn til de nye familiestrukturene. Det bør nok overveies om ikke tiden er moden for også å se på den norske arveloven på bakgrunn av de nye familiemønstrene. Justisdepartementet har allerede tatt tak i samboerproblematikken gjennom sitt høringsnotat av 22. januar 2007 om rett til arv og uskifte for samboere. Dette forslaget går lenger enn det danske. Imidlertid har den norske arveloven allerede i lang tid vært mer fleksibel enn den danske i forhold til generasjonsskifte av næringsvirksomhet og arveoppgjør i sammensatte familier gjennom bestemmelser om beløpsbegrenset plikt-delsarv.

John Asland

Litteratur

Peter E. Hambro: *Arveloven, Kommentartutgave, 4. utgave, Oslo (Universitetsforlaget) 2007. 669 s.*

Peter Hambros kommentartutgave av arveloven har nå kommet i 4. utgave. Det har ikke skjedd store materielle endringer i arveloven siden forrige utgave fra 1992, men tilfanget av rettspraksis har økt betraktelig i disse 15 årene, særlig etter at lagmannsrettsdommer og enkelte underrettsdommer er blitt tilgjengelige for allmennheten gjennom lovdata. All rettspraksis av interesse er søkt inntatt i boken, både trykte og utrykte dommer og rettspraksis fra den tidligere arvelovs tid som fortsatt har betydning. I de siste femten årene har det også kommet til en del ny teori – særlig artikler. Henvisning til nyere teori er innarbeidet i teksten. Ikke minst har de funn Hambro selv har gjort i sin bok *Arveplanlegging og avtalt uskifte* fra 2006 bidratt til at bokens kapittel om uskifte er betydelig utvidet og omredigert i forhold til tidligere utgaver. Forfatteren har også løpende henvist til nyere dansk teori på punkter hvor det er mer eller mindre sammenfall mellom norsk og dansk rett.

Det er etter hvert svært lite igjen av Per Augdahls kommentartutgave til arveloven av 1972 fra 1973. Første utgave var relativt knapp og konsentrerte seg om tre emner (uskifte, grensen mellom livs- og dødsdisposisjoner og § 67 om gjensidige testamenter). Som Hambro skriver i forordet, er det kun fremstillingen av grensen mellom livs- og dødsdisposisjoner som er beholdt noenlunde uendret. Det er derfor i dag i det alt vesentlige Hambros bok (Hambro var også ansvarlig for 2. utgave i 1985 og 3. utgave i 1992). Med de betydelige endringer og utvidelser som er gjort siden 1. utgave – boken har økt i omfang med drøyt 500 sider – er det ikke mer enn rett og rimelig at 4. utgave kommer ut i bare Hambros navn.

Boken er først og fremst en oppslagsbok og håndbok for praktiserende jurister, selv om forfatteren drøfter og konkluderer på en hel del uavklarte juridiske spørsmål. Ved at det gis korte referat av en stor del av dommene gjør boken det mulig å skaffe seg rask oversikt over de faktiske forhold i sakene og de faktorer domstolene har lagt vekt på i sine avgjørelser, slik at den praktiserende jurist kan få raskt overblikk over hvilke dommer det kan være hensiktsmessig å studere nærmere i konkrete saker. Det gis også til dels omfattende og grundige referater fra forarbeidene, noe som både er tidsbesparende og nødvendig for de mange lesere som ikke har forarbeidene lett tilgjengelige. Litteraturregister, lovregister, domsregister og stikkordregister bidrar til å gjøre boken til et praktisk og verdifullt hjelpemiddel for alle som skal behandle arvetvister eller som har

behov for klarhet i hvordan lovens bestemmelser skal forstås og anvendes. Bakerst i boken er det også opptrykk av arveloven av 1854 og uskifteloven av 1927. Dette er kilder som ellers ikke er så lett tilgjengelige. Boken er en nødvendighet – og en kjærkommen sådan – både for advokater som arbeider med arverett og for domstoler som behandler arve- og skiftesaker.

John Asland

ERSTATNINGSRETT

Litteratur

Endre Stavang: Erstatningsrettslig analyse, med særlig vekt på eiendom og miljø, Cappelen Akademisk Forlag 2007. 297 s. inkl. register

"Erstatningsrettslig analyse" er en samling erstatningsrettslige artikler fra forfatterens hånd. Boken samler artikler som spenner bredt, men som likevel har en innretning mot miljørett og fast eiendoms rettsforhold. En rød tråd er den rettsøkonomiske analysen.

Boken er delt i to deler: Interessevern og Ansvarsgrunnlag. Del I om interessevern fokuserer på det erstatningsmessige tapet. Her behandles for det første vilkåret om økonomisk tap som forutsetning for erstatningsansvar, for det andre grensen mellom økonomisk og ikke-økonomisk tap. Videre inneholder del I et kapittel om problematisering av det økonomiske tapet ved miljøskader, med utgangspunkt i Bjørn Sandviks doktoravhandling fra 2002. Endelig tar forfatteren opp det erstatningsrettslige vernet for redusert bruksnytelse av fast eiendom.

Del II om ansvarsgrunnlag har en mer utpreget rettsøkonomisk vinkling. To av artiklene er skrevet på engelsk, og setter nordisk rett inn i et internasjonalt rettsøkonomisk perspektiv. Dette gjelder kap. 6 Explaining Welfare-Based Torts, og kap. 8 Tolerance Limits and Temporal Priority in Environmental Civil Liability. For øvrig inneholder denne delen et kapittel om erstatningsansvar som virkemiddel i miljøretten, og avrundes med en prinsipiell spørsmålsstilling: Bør vi bygge på alminnelige rettsgrunnsetninger?

Boken forener erstatningsrettslig og rettsøkonomisk analyse med aktuelle problemstillinger innenfor miljø- og tingsrett. Særlig interesse har boken for den som vil gå nærmere inn på det rettsøkonomiske elementet i erstatningsretten.

Erling Hjelmeng

FORSIKRINGSRETT

Gjelder varslingsregelen i FAL § 8-6 tredje ledd ved regresskrav mellom forsikringsselskaper?

Høyesteretts dom 6. juni 2007 (HR-2007-01003-A)

Etter brann i et kommunalt helsehus utbetalte KLP Skadeforsikring erstatning til kommunen med ca. kr. 7,5 mill. KLP fremmet deretter krav om regress mot Gjensidige Forsikring og Sparebank 1 Skadeforsikring som ansvarsforsikringsselskap for to av de mindreårige guttene som hadde forårsaket brannen. De to selskapene avsto regresskravet. Partene ble enige om utsettelse av foreldelsesfristen, siste gang til det forelå rettskraftige rettsavgjørelser i pågående saker om kravet til grov uaktsomhet for skader voldt av ungdommer. Dommen i den siste av disse sakene var rettskraftig 7. februar 2005, og Gjensidige og Sparebank 1 gjorde gjeldende at KLP's krav var foreldet fra dette tidspunkt. KLP var enig i dette, med mindre varslingsregelen i FAL § 8-6 tredje ledd kom til anvendelse.

Både tingretten og lagmannsretten fant at varslingsreglen ikke fikk anvendelse ved regress mellom forsikringsselskaper. For Høyesterett gjorde KLP prinsipielt gjeldende at selskapet måtte ansees som «skadelidte» i bestemmelsens forstand, subsidiært at rett til varsel er en kravsegenskap som går over fra skadelidte til den som dekker skadelidtes krav og søker regress hos skadevolderens ansvarsforsikringsselskap.

Når det gjaldt det prinsipielle grunnlaget, fant førstvoterende at det ikke fulgte av ordlyden i bestemmelsen at «skadelidte» omfattet en regresskreditor. En slik tolkning måtte i tilfelle ha støtte i forarbeidene eller i bestemmelsens henvisning til §§ 7-6 og 7-7. Forarbeidene viste at bakgrunnen og formålet med bestemmelsen var å tette et hull i foreldelseslovgivningen, som ble oppfattet som en felle for de skadelidte. Slik sett fremsto bestemmelsen først og fremst som en forbrukerbeskyttelsesregel, selv om den var gitt en generell form. Når det gjaldt de to bestemmelsene i FAL som det var henvist, regulerte de etter førstvoterendes oppfatning den umiddelbart skadelidtes rett til direkte krav mot ansvarsforsikringsselskapet. At forarbeidene til bestemmelsene viste til at skadelidtes forsikringsselskap også kunne gjøre gjeldende et slikt direkte krav, innebar ikke annet og mer enn at et forsikringsselskap som gjør opp en person eller tingsskade, trer inn i skadelidtes krav mot ansvarsforsikringsselskapet. Høyesterett fant derfor at KLP ikke kunne nå frem på sitt prinsipielle grunnlag.

Når det gjaldt det subsidiære grunnlaget, fremhevet førstvoterende at spørsmålet om en regresskredi-

tor trer inn i skadelidtes rettigheter, må avgjøres for hver enkelt rettsvirkning. Bestemmelsen i § 8-6 er en særregel om foreldelse i forhold til foreldelseslovgivningen, og varslingsregelen i tredje ledd fastsetter særvilkår for at ansvarsforsikringsselskapet skal kunne anføre foreldelse etter første og annet ledd. Dette tilsa at tredje ledd ikke burde anvendes utenfor det som etter en naturlig fortolkning fulgte av bestemmelsens ordlyd og formål. Noe behov for varsel var det heller ikke mellom forsikringsselskaper, og retts tekniske hensyn talte heller ikke for varslingsplikt i et slikt tilfelle.

Førstvoterende pekte avslutningsvis på at det ikke forelå rettsavgjørelser av interesse, og at spørsmålet i saken heller ikke hadde vært behandlet i juridisk teori. At flere av de større forsikringsselskapene var innstilt på å følge varslingsbestemmelsen seg i mellom ved regress, innebar ikke noen praksis som talte mot den forståelse førstvoterende la til grunn.

Dommen kaller ikke på mange kommentarer. Høyesteretts løsning og resonneringer lar seg enkelt forsvare. Det man likevel kan spørre om, er om det er grunn til å ha forskjellige regler alt ettersom hvem det er som gjør kravet gjeldende mot ansvarsforsikringsselskapet. Høyesterett karakteriserer varslingsregelen som en forbrukerbeskyttelsesregel, men godtar at den etter ordlyden gjelder for alle direkte skadelidte, også juridiske personer. Det er dermed bare regress situasjonen Høyesterett vil oppstille andre regler for. Når bestemmelsen oppfattes som fornuftig av en rekke av de store forsikringsselskapene i en regress situasjon, og de har sett det hensiktsmessig å fastsette seg i mellom at regelen skal anvendes i slike situasjoner, indikerer vel det at det faktisk er behov for varsel også mellom forsikringsselskaper. Det betyr kanskje også at det ikke bør legges avgjørende vekt på det formål lovgiveren aksentuerte da lovendringen ble foretatt, men heller se på om det behov som den senere utvikling har indikert, lar seg innpasse i en fornuftig fortolkning av lovbestemmelsen.

Hans Jacob Bull

IMMATERIALRETT

Utskrifter fra Internettet – forholdet til åndsverkloven

Vederlagsnemndas vedtak av 11.4.2007 (sak 1/06) (leder professor Ole-Andreas Rognstad med medlem advokat Bente Holmvang og settemedlem advokat Lars Jakob Blanck).

Kopinor (advokat Astri M Lund og advokat

Øystein Flagstad, Advokatfirmaet Grette) mot (1) Fredrikstad kommune, (2) Froland kommune og (3) Aust-Agder fylkeskommune (advokat Børge Benum, KS-advokatene med rettslig medhjelper advokat Arne Ringnes, Thommessen Krefting Greve Lund Advokatfirma).

Innledning

Saken gjaldt fastsettelse av vilkår i ny kopieringsavtale for kommunal og fylkeskommunal virksomhet, med virkning fra og med 7.4.2006 i henhold til åndsverkloven § 38, 1. ledd, 2. pkt. første ledd annet punktum.

Etter norsk (og nordisk) rett løses enkelte spørsmål i åndsverkloven ved hjelp av *avtalelisens*. Dette er en avtale inngått av en forvaltningsorganisasjon for rettighetshavere med brukere av åndsverk for en bestemt situasjon. Forvaltningsorganisasjonen har grunnorganisasjoner som medlemmer, grunnorganisasjonene har igjen individuelle rettighetshavere som medlemmer. Forvaltningsorganisasjonen forhandler på vanlig måte om en avtale med brukerne. Sluttes avtale, vil denne gi brukerne anledning til å utnytte åndsverk innen avtalens ramme og på avtalens vilkår der rettighetshaverne er medlemmer av grunnorganisasjonene. Loven utvider virkningen av avtalen til å gjelde også overfor rettighetshavere som *ikke* er representert gjennom forvaltningsorganisasjonen, jf. åndsverkloven § 36. Forutsetningen er at forvaltningsorganisasjonen møter de krav som stilles i åndsverkloven § 38a, det vil bl.a. bety at den må representere en «vesentlig del av opphavsmennene til verk som brukes i Norge», og at organisasjonen er godkjent av Kulturdepartementet. Forvaltningsorganisasjonen fordeles etter interne regler det totale vederlag mellom medlemsorganisasjonene, og avsetter også vederlag for utenlandske rettighetshavere. Medlemsorganisasjonen følger dernest sine interne prinsipper for videre fordeling av vederlag i form av individuelle utbetalinger, stipend eller felles tiltak.

Et av de sentrale områder for avtalelisens er «fotokopiering» i skolen. Den aktuelle forvaltningsorganisasjonen er Kopinor, med medlemsorganisasjoner for fag- og skjønnlitterære forfattere og oversettere, komponister, journalister, forlag osv. Brukerne er skoleeierne, dvs. kommuner og fylkeskommuner, representert ved Kommunenes sentralforbund. Det årlige vederlaget for reprografi av vernet materiale i skoleverket er betydelig, for 2004 utgjorde det f.eks. 33 584 238 kr.

Norske kommuner og fylkeskommuner har siden 1979 hatt avtale med Kopinor om fotokopiering i grunnskolen og videregående skoler (åndsverkloven § 13b). Siden 1990 har avtalen dekket fotokopiering i kommunal og fylkeskommunal virksomhet for øvrig

(åndsverkloven § 14). Siden 2000 har fotokopieringen i kommunal og fylkeskommunal virksomhet vært samlet i én avtale.

Ved forhandlingen om ny mønsteravtale fra 2006 var partene enige om at den skulle omfatte både tradisjonell fotokopiering og utskrifter fra Internettet. Da gjeldende avtale utløp 31.12.2005 (etter ett års prolongering) var partene imidlertid ikke kommet til enighet. Ved avtale av 7.4.2006 ble partene enige om at de uavklarte punktene skulle bringes inn for Vederlagsnemnda i henhold til åndsverkloven § 38, 1. ledd, jf. § 35, 1. ledd, etter et fastlagt mandat.

Etter mandatet skulle nemnda fastsette prinsipper for hvilke utskrifter fra Internettet det kan tas betalt for. Utgangspunktet var en omfattende statistisk undersøkelse av MMI for perioden 2003–2004. På dette grunnlaget skulle nemnda fastsette det vederlagspliktige volumet for utskrifter fra Internettet 2006 og 2007. Nemnda fulgte her de vanlige prinsippene for slik fastleggelse, utgangspunktet blir tatt i et totalt volum, fra dette gjøres det fratrukk, bl.a. for reprografi som *ikke* er omfattet av rettighetshaverens enerett til eksemplarframstilling, jf. nedenfor. Det totale volum vernede utskrifter fra Internettet ble på grunnlag av den statistiske undersøkelsen satt til 6 118 862 sider for kommunale skoler og 3 498 396 sider for fylkeskommunale skoler. For kommunal og fylkeskommunal administrasjon ble totalvolumet fastsatt til 2 667 000 sider.

Det var to hovedårsaker som kunne begrunne en reduksjon av det totale volum vederlagspliktige sider. Den første var at en andel av sidene representerte eksemplarframstilling til privat bruk for lærere eller elever, eneretten til eksemplarframstilling er avgrenset i forhold til den som skjer til privat bruk. Den andre var antakelsen om at opplasting representerte en konkludent atferd fra rettighetshavers side som gir grunnlag for å tolke det som et stilltiende (eller implisitt) samtykke til bruk utover det som følger av åndsverklovens bestemmelser.

Eksemplarframstilling til privat bruk, åndsverkloven § 12

Nemnda fastslår utgangspunktet for tolkingen av åndsverkloven § 12:

«Etter § 12 kan det fremstilles enkelte eksemplarer til privat bruk når det ikke skjer i ervervsøyemed. I lovforarbeidene fra 1961 er det fastslått at bestemmelsen ikke omfatter 'enhver kopiering som har et ervervsmessig anstrøk' (Innst. O. XI (1960–61) s. 18). Av dette så vel som av forarbeider til senere lovendringer og rettslitteraturen, er det utledet en grunnsetning om at det er tillatt etter § 12 å fremstille eksemplarer til såkalt personlig eller privat yrkesmessig bruk. Grunnsetningen har også hatt gjennomslag i

avtaleforhandlinger mellom Kopinor og brukerorganisasjoner og virksomheter. Hvor grensen mellom den personlige yrkesmessige bruken og bruk i ervervsøyemed går, har imidlertid vært omdiskutert. Ved grensedragningen er det etter nemndas oppfatning viktig å holde fast i *lovgrunnlaget* for eksemplarframstillingen til privat bruk. Forutsetningen for at kopieringen kan forankres i § 12 er for det første at det bare tas 'enkelte' eksemplarer. Dermed at den kan karakteriseres som privat og ikke foretatt i ervervsøyemed. Ved den nærmere fastleggelsen av innholdet i § 12, må det legges vekt på de kryssende hensyn som gjør seg gjeldende – på den ene siden de hensyn som tilsier at opphavsretten ikke skal gripe inn i privatsfæren, og på den annen side opphavsmannens økonomiske og ideelle interesser. En viktig retningslinje gir stortingskomiteens uttalelse fra 1961 om at privatbrukskopieringen ikke rekkes så langt som til å tillate en kopieringsvirksomhet som kommer i regulær *økonomisk konkurranse* med opphavsmennene (Innst. O. XI (1960–61) s. 18). Et slikt synspunkt synes å harmonere godt med den såkalte tretrinnsregelen i [Bernkonvensjonen] art. 9(2), jf. også TRIPs-avtalens art. 13 og EFs rådsdirektiv 2001/29/EF (opphavsrettsdirektivet) art. 5(5), som setter rammer for medlemsstatenes adgang til å avgrense opphavsmannens enerett til eksemplarframstilling: Avgrensingsreglene må gjelde (i) visse spesielle tilfeller, (ii) ikke komme i konflikt med normal utnyttelse av verket, og (iii) ikke på urimelig måte tilsidesette opphavsmannens legitime interesser.»

Nemnda peker på den tekniske utviklingen som er skjedd fra bestemmelsen først ble utformet i 1961 og frem til i dag, en utvikling som har gitt avgrensningen et annet omfang og en helt annen praktisk betydning enn opprinnelig. Dette har også ført til at opphavsmenn får et kollektivt vederlag på grunnlag av åndsverkloven § 12, 3. ledd som en slags kompensasjon for den mer intensive utnyttelse av verkene. Nemnda kommenterer spesielt det som er kalt «privat yrkesmessig bruk»:

«Uttalelsene om hvilken adgang det er til kopiering til 'personlig yrkesmessig bruk' så vel i lovforarbeidene av 1961 som i etterfølgende forarbeider, må ses i lys av disse forhold. Uttalelsene bør bare vektlegges i den grad de (fortsatt) kan forankres i lovgrunnlaget. Etter nemndas oppfatning kan f.eks. uttalelsene i forarbeidene til lovendringen i 1995, om at adgangen til kopiering til personlig yrkesmessig bruk avhenger av om det aktuelle bruksområdet omfattes av en avtalelisens (NOU 1988:22 s. 31 flg. og Ot. prp. nr 15 (1994–95) s. 39), vanskelig forenes med lovteksten. Den ansattes kopiering blir ikke mindre privat eller mer ervervsmessig av at arbeidsgiveren er bundet av en kollektiv avtale som utløser avtalelisens ...

Med våre dagers teknologi er mulighetene for systematisk å benytte kopiering som underlag for yrkesmessig virksomhet, praktisk talt ubegrensede. I en slik situasjon virker det verken plausibelt eller i tråd med intensjonene bak åvl. 12, at all kopiering til 'egen' saksbehandling, undervisningsforberedelse eller skolearbeid skal anses som privat bruk. Det må trekkes en grense etter noen andre linjer ...

Etter nemndas oppfatning vil den ansattes yrkesmessige kopiering etter dette falle inn under § 12 i to hovedgrupper situasjoner: For det første må det være tillatt å ta kopier av praktiske hensyn av privat karakter. En kommunal eller fylkeskommunal saksbehandler, eller en lærer i grunnskolen eller videregående skole, må således kunne ta enkelte kopier for å kunne flytte arbeidet til andre steder enn selve arbeidsplassen – typisk for å kunne arbeide med en sak eller forberede seg til undervisning hjemmefra. For det andre må kopiering som er utslag av den ansattes generelle faglige interesse og flid ut over det som er strengt tatt nødvendig for å utføre arbeidsoppgavene, kunne skje i medhold av § 12.»

Nemnda innser at anvendelsen av kriteriene kan føre til vanskelige vurderinger, ikke minst ved beregning av et fradrag i et totalt kopieringsvolum. Imidlertid gjør nemnda et forsøk på å operasjonalisere avgrensningen for undervisningsvirksomhet:

«Utskrifter som lærerne tar til forberedelse i egen undervisning vil dels falle innenfor og dels utenfor § 12. Det samme er tilfellet for elevenes utskrifter til sin personlige bruk i forbindelse med skolearbeid. Utskrifter som lærerne deler ut til elevene som ledd i undervisningsopplegget, enten det er tale om hele klassesett eller utdeling for gruppearbeid eller til enkeltelever, faller utenfor § 12. Det samme gjelder utskrifter som elevene selv tar på lærernes direkte oppfordring. Utskrifter som lærerne tar til enkeltelever eller mindre grupper på deres forespørsel vil dels falle innenfor, dels utenfor § 12, avhengig av tilknytningen til undervisningsopplegget. Det samme vil være tilfellet for utskrifter som elevene tar av materiale de selv har funnet, men lærerne bedt skrive ut.»

Implisitt samtykke

Utgangspunktet er utskrifter av materiale som er lastet opp til Internettet med rettighetshaverens samtykke. Ved utnyttelse av slikt materiale, vil sluttbrukeren måtte forføy over det på en måte som er opphavsrettslig relevant. F.eks. er både nedlasting til egen faste magnetplatestasjon eller utskrift på egen skriver eksempel på eksemplarframstilling som enten må finne hjemmel i lov (f.eks. åndsverkloven § 12 diskutert ovenfor) eller samtykke fra rettighetshaver.

På grunnlag av den statistiske undersøkelsen slår

nemnda fast at rettighetshaver bare i ganske få tilfeller har knyttet noen *eksplisitt* forutsetning til videre utnyttelse av materialet, f.eks. i form av et forbehold på nettsiden. Nemndas hovedspørsmål var derfor å ta stilling til hvilken adgang en sluttbruker har til å benytte vernet materiale *utover* det som følger av åndsverkloven § 12 om eksemplarframstilling til privat bruk.

«Spørsmålet er ikke regulert i åndsverkloven, men ble diskutert nokså inngående i forarbeidene til lovendringen i 2005. Departementet uttalte nokså kategorisk at 'det ikke kan impliseres noe samtykke til bruk ut over lånereglene i åndsverkloven 2. Kapittel', ut fra det faktum at opphavsrettsbeskyttet materiale legges ut på Internett med rettighetshaverens samtykke (Ot.prp. nr. 46 (2004–2005) s. 54). Flertallet i stortingskomiteen ga derimot uttrykk for den nær sagt motsatte oppfatning om at 'når verk er lovlig lagt ut på Internett, er det gitt et stilltiende samtykke fra rettighetshaverne om andres ikke-kommersielle bruk'. Det ble også uttalt at 'åndsverk, herunder utskrifter fra Internett i rimelig utstrekning, bør kunne benyttes i ikke-kommersiell virksomhet, som kommuner og fylkeskommuner, uten at det gjøres avhengig av samtykke og/eller betaling' (Innst. O. nr. 103 (2004–2005) s. 32 og 33). Under behandlingen i Odelstinget ble uttalelsene søkt presisert noe av representanter for flertallet, men det ble like fullt uttalt at utlegging av verk på Internett innebærer et stilltiende samtykke til andres ikke-kommersielle bruk,' forutsatt at rettighetshaveren ikke har tatt forbehold om noe annet' (Forh. O. (2004–2005) s. 726, repr. Giske (Ap)). Nemnda finner ikke grunn til å tillegge disse uttalelsene særlig vekt. Så lenge ingen av rettsoppfatningene har kommet til uttrykk i loven, må spørsmålet om og i hvilken utstrekning utlegging av verk på Internett kan anses som samtykke til bruk, avgjøres på grunnlag av alminnelige prinsipper om virkningen av privatautnome disposisjoner.»

På denne måten rydder nemnda «forarbeidene» av veien, og tar deretter stilling til det grunnleggende problemet på mer prinsipielt grunnlag. Nemnda formulerer problemstillingen nokså skarpt:

«Hele poenget med å legge ut opphavsrettslig beskyttet materiale på Internett uten tilgangsbegrensninger må være at det skal være allment tilgjengelig. Problemet blir å avgjøre *hvilken bruk* som må anses tillatt, og om samtykket rekker lenger enn åvl. § 12. Rettslig sett kan dette formuleres som et spørsmål om å *fastsette rekkevidden* av utleggingshandlingen som privatrettslig disposisjon.»

Fordi opplasting til Internettet er en ensidig handling fra rettighetshavers side, hevdet Kopinor at det stilltiende samtykke skulle tolkes subjektivt, med

referanse til hva som hadde vært rettighetshavers hensikt. Nemnda avviser at handlingen har en «gavehensikt», selv om den ikke skjer direkte mot vederlag, skjer den ikke uten forventning om visse fordeler, f.eks. styrket renommé eller betaling for tilhørende tjenester (f.eks. bannerannonser). Nemnda peker også på at krenkelser av opphavsmannens enerett kan utløse strafferettslige sanksjoner, derfor må man legge vekt på hva sluttbrukeren kan forvente at er tillatt bruk. Nemnda legger også en viss vekt på at eneretten til eksemplarframstilling omfatter framstilling av midlertidige eksemplarer, noe som ble klargjort ved den siste lovendringen:

«Ettersom enhver behandling av åndsverk i datamaskiner medfører at det fremstilles midlertidige eksemplarer i maskinens internminne, innebærer eneretten til eksemplarframstilling en viss rett til *tilgangskontroll* i det digitale miljø. En modifikasjon følger av åvl. § 11a, men det kan stilles spørsmål om denne bestemmelsen tillater *nettlæsning* ('browsing') som verken er dekket av rettighetshaverens samtykke eller åndsverklovens låneregler (se Norsk Lovkommentar, 2005 s. 684, note 18).»

Nemnda forfølger ikke kommentaren om nettlæsning og forholdet til rettighetshaveres enerett, men nøyer seg med at det implisitte samtykke åpenbart må omfatte et samtykke til at sluttbruker kan lese verket på skjerm, ellers ville det å laste opp verket være nokså meningsløst. Men nemnda trekker frem tre momenter som kan gjøre at forutsetningene ved formidling av verk på nettet er avvikende fra distribusjon av eksemplarer i en tradisjonell situasjon:

«[1] Generelt må det legges til grunn at terskelen for å legge verk ut på Internett er lavere enn ved utgivelse av fysiske eksemplarer. Dette kan ha flere årsaker, men i en lang rekke tilfeller vil relativt lave produksjons- og distribusjonskostnader kombinert med stort distribusjonspotensial, være sentrale faktorer i så henseende. [2] Videre har sluttbrukernes betalingsvillighet for opphavsrettsbeskyttede produkter vært relativt sett lavere på Internett enn ved distribusjon av fysiske eksemplarer. Forholdet mellom papiraviser og nettaviser er illustrerende i så henseende. I *noen grad* har distribusjon av åndsverk på Internett også vært preget av en 'delingsfilosofi', på den måten at rettighetshavere har lagt ut materiale under visshet om at man selv får tilgang til det andre har lagt ut. De senere årene har denne filosofien manifestert seg i en bevisst lisensieringspolitikk, jf. f.eks. open source- og Creative Commons-'bevegelsene'. Men tankegangen kan nok fortsatt også gjøre seg gjeldende ut over de tilfeller der rettighetshaverne har benyttet den nevnte type lisenser. [3] For det tredje er det ved bruk av åndsverk på Internett en helt annen *nærhet* mellom de forskjel-

lige bruksfunksjoner enn tilfellet har vært for konvensjonell eksemplarbruk. I forhold til muligheten av å lese åndsverk på skjerm er så vel mulighetene for å ta digitale kopier som papirkopier samt å videreforme verket til andre, kun ett eller noen ganske få tastetrykk unna, med mindre det er lagt inn tekniske beskyttelsessystemer (DRM) som vanskeliggjør slike handlinger.»

Nemnda angir så hvilket innhold det implisitte samtykke har i den situasjon hvor rettighetshaver ikke har regulert bruken nærmere:

«For nemnda er det i denne saken kun nødvendig å vurdere om utlegging av verk på Internett innebærer samtykke til bruk av utskrifter, ut over det som følger av åvl. § 12. ... I mangel av [undersøkelser av om, og eventuelt i hvilken grad, det har vært rettighetshaverens mening at utskrifter av materialet kan foretas] må det tas stilling til spørsmålet på mer allment erfaringsgrunnlag. Et sentralt moment for utskrifter er at de bruksmessig fremstår som et alternativ eller supplement til å lese verket på skjerm. Riktignok kan det være grunn til å anta at behovet for å ta utskrifter for å tilegne seg elektronisk innhold i noen grad er et generasjonsspørsmål, og at et slikt behov etter hvert vil avta. Men i den utstrekning det *tas* utskrifter til *egen* bruk, må det være begrunnet i ønsket eller behovet for å tilegne seg verksinnholdet i papirformat ved siden av eller i stedet for på skjerm. Når arbeid med verk på Internett i yrkesmessig sammenheng kan anses som *nødvendig* for utføring av arbeidsoppgavene, kan en slik bruk ... ikke hjemles i åvl. § 12. Men sett hen til den nære sammenhengen det er mellom skjermlesing og utskrifter, er det sett fra internettbrukerens side – i hvert fall i 'normalsituasjonen' – rimelig å gå ut fra at utlegging av verk på Internett uten tilgangssperrer innebærer et samtykke til å ta utskrifter til *egen bruk* uavhengig av om bruken er privat eller ervervsmessig.»

Nemnda finner at det implisitte samtykke ikke kan gi grunnlag for en *spredning* av eksemplarer. Det gjøres riktignok et forbehold for visse typer materiale, f.eks. materiale utarbeidet på idealistisk grunnlag for felles bruk i undervisning, eller materiale for markedsføring hvor det foreligger et ønske ved opplastning og videst mulig spredning.

Nemnda er også så vidt innom spørsmålet om hvorvidt norsk lov kommer til anvendelse på materiale utlagt på *utenlandske* nettsider.

«Sterke grunner kan tilsi at det ... er 'mottakerlandets' rett som i disse situasjonene må være avgjørende for rekkevidden av opphavsrettighetene (se f.eks. Schönning, *Revue internationale du droit d'auteur* 1996 s. 21 flg., jf. NIR 1996 s. 266 flg.). For spørsmålet om virkningen av opphavsretts-

lige avtaler er utgangspunktet ... det såkalte 'Irma Mignon'-prinsippet om anvendelsen av retten med den sterkeste tilknytning til avtalen. Spørsmålet om utleggingen av materialet på Internett innebærer et samtykke til bruk, henger imidlertid så nært sammen med spørsmålet om rettighetenes rekkevidde, at lovvalget også etter et slikt prinsipp kan peke i retning av mottakerlandets rett (jf. Strömholm, *Upphovsrätt och internationell privaträtt*, Stockholm 2001 s. 336).»

Nemnda forfølger imidlertid ikke dette spørsmålet, selv om den uttaler at «*mye kan tale for*» at norsk rett kommer til anvendelse. Nemnda nøyer seg med å konstatere at «en alt overveiende del av det utskriftsmaterialet som foreligger stammer fra norske nettsider.»

Nemndas konklusjon

I sammenhengen er det ingen grunn til å gå særlig nøye inn på nemndas konklusjon i den konkrete tvist. Oppsummeringsvis sier nemnda.

«Nemnda fastsetter etter dette et samlet skjønnsmessig fradrag på 30 % av volum utskrifter for kommunale og fylkeskommunale skoler og 35 % for kommunal og fylkeskommunal administrasjon, for privat bruk, samtykke, og makulatur for perioden 7. april 2006 til 31. desember 2007. Disse tallene gir i seg selv ikke grunnlag for å trekke slutninger om hvor stort fradraget skal være i senere perioder.»

Nemnda skulle også ta stilling til hvilket vederlag per utskriftside som skulle betales, det var argumentert for at dette skulle avvike fra vederlag per fotokopiert side. Nemnda konkluderer med at man skal legge samme sidepris til grunn:

«Nemnda finner etter dette at sideprisen for internettutskrifter bør være den samme som for papirkopier, dvs. 34,9 øre per kopiside med indeksprisregulering for resten av avtaleperioden.»

Kommentarer

Vederlagsnemndas vedtak er formelt sett en type rettskildefaktor som ikke i seg selv har stor vekt. Men i praksis er dette et vedtak formet av noen av de som har dyp innsikt i de rettslige spørsmål som skapes når opphavsrett møter ny teknologi, og i likhet med juridisk litteratur, så er det nettopp argumentasjonens kvalitet som gjør vedtaket betydningsfullt. Problemerkene nemnda tar stilling til, er dessuten prinsipielle og velegnede til å avdekke detaljer i gjeldende rett. Deler av vedtaket er kompakte oppsummeringer av gjeldende rett. Dette gjelder f.eks. innledningen til diskusjonen av enerettens avgrensning mot fremstilling av eksemplar til privat bruk, sitert ovenfor.

Vedtaket belyser anvendelse av åndsverklovens tradisjonelle bestemmelser på den nye situasjon som

utnyttelse av Internettet i skoleverket representerer. Her er det to hovedproblemstillinger.

For det første tolkningen av åndsverkloven § 12 om fremstilling av eksemplar *til privat bruk*. Her belyser vedtaket kanskje spesielt i hvilken grad dette omfatter «privat» eller «*personlig*» *yrkesmessig bruk*. Spesielt er det standpunktet om forholdet mellom avtalelisens og denne avgrensningen som er interessant. Nemnda hevder – for så vidt nærmest til tross for forarbeider – at hvorvidt arbeidsgiver er bundet av en avtale (som utløser en avtalelisens) ikke kan være relevant for den ansattes rett til fremstilling av eksemplar til privat yrkesmessig bruk. Standpunktet er ikke utdypet i særlig grad, men synes å bygge på at den enkelte ansattes frihet til å fremstille eksemplar til privat yrkesmessig bruk er uavhengig av det forhold at lovgivningen har lagt til rette for å løse dette behovet gjennom en avtalebasert ordning. Jeg er ikke helt overbevist av nemndas standpunkt. Avgrensningen av eneretten i åndsverkloven § 12 bygger på en vurdering hvor mange forhold tas i betraktning. Nemnda selv trekker frem den betydning teknologisk utvikling har. Men også andre forhold spiller inn, f.eks. typen fremstilte eksemplar, antallet, hvorvidt eksemplar gjøres tilgjengelig for andre osv. Når man først trekker inn slike forhold i vurderingen av hvordan avgrensningen konkret skal gjøres, synes ikke jeg det er fjerntliggende å trekke inn hvorvidt det er behov for å fremstille eksemplar på grunnlag av åndsverkloven § 12 eller om det foreligger alternative løsninger.

Likevel er det den andre hovedproblemstillingen som er mest interessant, spørsmålet hvorvidt *opplasting* må tolkes som et *implisitt samtykke* til utnyttelse av verk utover avgrensningene i åndsverkloven § 12. Her er det grunn til å glede seg over at nemnda avdekker hvordan gjeldende bestemmelser etterlater flere spørsmål uløst. Det (altfor) sofistikerte systemet i åndsverkloven krever detaljløsninger som i dag rett og slett mangler. Til og med noe så grunnleggende som å lese dokumenter på skjerm er ikke åpenbart tillatt etter åndsverklovens system, fordi den midlertidige representasjonen i arbeidsstasjonens sentralenhet kvalifiseres som «eksemplar» av åndsverkloven § 2, og avgrensningen av slike eksemplar mot eneretten i åndsverkloven § 11a har forutsetninger som ikke klart vil være oppfylt. Dette er selvsagt ikke noen spesiell situasjon for den norske loven, men et resultat av implementeringen av opphavsrettsdirektivet. Men det er utilfredsstillende at ikke grunnleggende funksjoner har en klar regulering.

Dette er ett av utgangspunktene for å anse opplasting som en dispositiv handling og tolke den som et implisitt samtykke for utnyttelse utover det som følger av avgrensningsbestemmelsene i åndsverkloven.

Jeg synes dette fremstår som en nødvendig løsning – riktignok som en nødløsning som vel i noen grad er en juridisk fiksjon. Men det gjør det i det minste mulig å tilføre det noe gebrekkelige systemet av prinsipper tilstrekkelig fleksibilitet til at det kan fungere inntil en mer permanent løsning blir utviklet – behovet for inngrep gjennom et direktiv synes påtrengende.

Endelig kan man glede seg over den litt pikante rettskildesituasjonen i forbindelse med endring av åndsverkloven sommeren 2005. I forbindelse med denne kom stortingskomiteen med uttalelser om hva opplasting rettslig måtte innebære, og trakk inn et begrep som ellers ikke brukes i opphavsretten, referansen til «ikke-kommersielle» formål. Som nemnda påpeker var disse uttalelsene ikke knyttet til noen lovendring, og kan derfor ikke tillegges vekt som lovforarbeid.

Jon Bing

OBLIGASJONSRETT

Litteratur

Erik Monsen: *Berikelseskrav. Vederlagskrav og vinningsavståelse ved urettmessig utnyttelse av ting og rettighet.* Cappelen Akademisk Forlag, Oslo 2007. 607 s.

I kontinentaleuropeisk rett regnes det gjerne med tre sentrale stiftelsesgrunnlag for forpliktelser: kontrakt, delikt og berikelse. Berikelse som kravsgrunnlag har i norsk rett i meget liten utstrekning vært undersøkt. Etter Thomles artikkel i TfR 1913 s. 285 ff. har berikelseskrav vært temmelig stemoderlig behandlet i rettslitteraturen, på tross av at domstolene hos oss i enkelte tilfelle har brukt berikelse som grunnlag for å etablere et krav, eksempelvis Rt. 2000 s. 1089 (se herom Hagstrøm: *Obligasjonsrett*, Oslo 2003, s. 664 ff.) Berikelseskrav var gjenstand for omfattende undersøkelser etter annen verdenskrig i Jan Hellners doktoravhandling «Obehørig vinst» (Stockholm 1950), og i Anders Vinding Kruses doktoravhandling «Restituser» (København 1950). Begge forfattere var skeptiske, eller kanskje rettere direkte avvisende til den kontinentaleuropeiske berikelseslære. En grunn er rimelig åpenbar: Berikelseskrav må ikke uthule kontraktsretten og erstatningsretten; hvis et krav ikke lar seg forene med kontraktsrettslige eller erstatningsrettslige regler, ville det være betenkelig å anerkjenne det etter mer uklare berikelsesprinsipper.

Med det foreliggende verk har rettsteorien hos oss

nærmest gjort et kvantesprang. Forfatteren ble tildelt doktorgraden i 2006 på avhandlingen «Berikelseskrav ved inngrep i det markedsføringsrettslige etterligningsvernet etter §§ 8a, jf. 1. Et bidrag til analysen av privatrettslige monetære sanksjoner i norsk rett.» Så vidt skjønnes ble doktoranden berømmet av bedømmelseskomiteen, som samtidig påpekte at det analyseverktøy avhandlingen utviklet, måtte ha et større anvendelsesområde enn det noe snevre område doktoranden pretenderte å dekke. Uten at det er skjedd videre endringer har doktoranden dermed latt bokutgaven av verket omfatte «Vederlagskrav og vinningsavståelse ved urettmessig utnyttelse av ting og rettighet». Noen helt almen studie av berikelseskrav har forfatteren således ikke villet gi; allikevel er det klart at drøftelsene i boken vil kunne ha betydning på det almene plan, særlig der det er grunnlag for analogislutninger og lignende. Boken presenterer et stort materiale, ikke bare om nordisk rett, men også særlig om tysk og anglo-amerikansk rett. Den anbefales.

Viggo Hagstrøm

TINGSRETT

Utkast til lov om Osломarka ute til høring

Den 25. juni gikk det ut høringsbrev fra Miljøverndepartementet med utkast til lov om naturområder i Oslo og nærliggende kommuner.

Egen lov for Osломarka

En særlov for Osломarka var varslet i Soria Moria-erklæringen, og det er antakelig langt på vei et prestisjeprosjekt for den rødgrønne regjeringen å få vedtatt en slik lov i inneværende stortingsperiode. Loven skal fastlegge en overordnet geografisk avgrensning av natur- og friluftsområdene i Marka, og bygge- og anleggstiltak innenfor grensen vil kreve dispensasjon i henhold til den nye lovens retningslinjer. Derimot er skogbruket holdt utenfor lovens saklige virkeområde. Arealet som omfattes av den nye loven ligger i 19 kommuner og 5 fylker, som hver for seg så langt har kunnet håndtere byggegrense mot markaområdene og andre lignende spørsmål om arealdisponering på egenhånd. Den sentrale begrunnelsen for å løfte arealforvaltningen opp på lovs nivå og underkaste området særregulering, er å sikre en mer helhetlig forvaltning og samordnet håndtering av dispensasjonssakene i et langsiktig perspektiv. Ett av hovedargumentene *mot* å vedta en særlig markalov er at det vil være et anslag mot lokaldemokratiet og kommunenes forvaltning av egne arealer.

Tanken om at det skal trekkes en langt på vei ukrenkelig grense mellom bebyggelsesområder og byens omkringliggende skogstrakter og friluftsområder har en forbausende bred politisk tilslutning. Om det bør skje i en særlov og hva loven eventuelt nærmere skal inneholde, er det likevel delte meninger om. Markalovforslaget er et resultat av politiske kompromisser. I denne sammenheng vil jeg nøye meg med å se på noen av de overveielserne lovgiver har gjort, som er av interesse fra et rettsvitenskapelig ståsted.

Markagrensen

I den alminnelige litteraturen om Osloområdet har nettopp spørsmålet om hvilke områder som innbefattes av disse markabetegnelsene vært et gjennomgangstema. Hvis den nye loven blir vedtatt i tråd med utkastet, kan man som et bidrag til diskusjonen i hvert fall konstatere at omfanget av Marka nå får sin legaldefinisjon ved den geografiske avgrensningen i § 2.

For å unngå at kommunene i tiden frem til markalovens vedtakelse igangsetter tiltak eller foretar tilpasninger i strid med lovens intensjoner, har Miljøverndepartementet fremmet forslag til såkalte *rikspolitiske bestemmelser*, jf plan- og bygningsloven § 17-1 annet ledd. Slike bestemmelser kan fastsettes av regjeringen når det blant annet er påkrevet av regionale hensyn. I dette tilfellet innebærer bestemmelsene at det fastlegges en midlertidig markagrense med tilhørende midlertidig forbud mot bygge- og anleggsvirksomhet, frem til markaloven vedtas.

Mange av landets byer og tettsteder har sin egen utgave av «Marka». Moldemarka, Drammensmarka og Bymarka i Trondheim er bare noen eksempler på innarbeidede betegnelser. Regjeringens egne websider om Miljøstatus opplyser følgende: «Markaområdene er blant Norges mest brukte friluftslivsområder. Betegnelsen marka brukes ofte om naturområdene som grenser inn mot byer og tettsteder med direkte adkomst fra der folk bor.» Nettopp fordi betegnelsen *Marka* benyttet som egennavn er vanlig så mange steder, synes jeg det er litt rart at lovgiver foreslår Marka som en presiserende samlebetegnelse for naturområder i Oslo og omegn. Her vil det lett kunne oppstå forvirring dersom andre byområder blir fulgt opp med tilsvarende særlovgivning senere. Men dette er bare et lite hjertesukk, selvfølgelig uten rettslig betydning.

Mulige motstridsspørsmål

Markaloven gjelder et geografisk område som allerede er gjennomregulert av mange andre lover, og inneholder derfor potensielle motstridskonflikter. I Osloområdet er det for eksempel allerede dyptgripende rettslig regulering gjennom friluftslivsloven, skogbruksloven og naturvernloven, for å nevne noen. I utkastet

til markaloven § 16 er valgt følgende formulering for å komme denne problematikken i møte: «Bestemmelser gitt i eller i medhold av andre lover gjelder, hvis ikke annet følger av loven her.» I høringsutkastet (s. 31) står det i kommentarene at bestemmelsen er tatt med for å klargjøre markalovens forhold til andre lover. Det er noe uklart om dette er ment som en forrangsbestemmelse i kollisjonstilfeller, eller om det nærmest er en påminnelse om at også andre lover er av betydning for rettsspørsmålene som kan oppstå innenfor markaområdet. Noe klargjøring utover det som allerede ville følge av de alminnelige motstridsprinsippene innebærer denne bestemmelsen neppe.

Mangler hjemmel for friluftslivets interessekonflikter

Marka er friområdet for hele hovedstaden. En arena for såpass intensiv utøvelse av friluftsliv inneholder også interne konflikter mellom ulike brukergrupper: syklistene og ridehester på turstiene og sledehunder i preparerte skiløyper er aktuelle eksempler. Det er et savn at forslaget til markalov ikke inneholder noen form for reguleringsmekanisme eller forskriftshjemmel til bruk for denne typen spørsmål. Friluftslivsloven har per i dag en ganske utilfredsstillende regel i § 2 annet ledd som sier at kommunen med samtykke av grunneieren på nærmere angitte strekninger kan forby ferdsel med ridehest og tråsykkel mv på vei eller sti i utmark. Nye ferdselsformer utfordrer de gamle reglene. Flere av de friluftslivsaktivitetene som utøves i marka i dag, fantes ikke da friluftslivsloven ble vedtatt. Markaloven ville vært et naturlig sted for en videreutviklet nøkkel til bruk for å løse friluftslivets egne interessekonflikter. Det vil høyst sannsynlig bli et økende behov både for kommunale forvaltningsmyndigheter, grunneiere og allmennheten å kunne støtte seg til reguleringsmekanismer av en slik type.

Særlig vern av hensyn til friluftslivet

En nyskaping med markaloven er forslaget om hjemmel for å kunne verne avgrensede områder av hensyn til friluftslivet, jf lovutkastet § 12. I gjeldende naturvernlovgivning finnes ikke noen slik parallell. Verneområder etter naturvernloven kan bare skje av hensyn til naturen selv, og ikke av hensyn til den aktiviteten som kan utøves der, med den modifikasjon at hensynet til friluftslivet ofte har vært et viktig formål ved opprettelse av nasjonalparker. Men også for nasjonalparkene har det gjeldt lovbestemte vilkår til *naturkvaliteten*. Fredningshjemmel begrunnet i friluftslivets interesser alene er heller ikke foreslått i utkastet til naturmangfoldlov (NOU 2004:28) som etter hvert er ment å etterfølge naturvernloven. Et interessant sideblikk i denne forbindelse er den helt

ferske danske *lov om nationalparker* som trådte i kraft 1. juli i år. Danskene har inkludert friluftslivet i selve formålsparagrafen til sin nasjonalparklov, hvor det i § 1 nr. 7) heter: «Lovens formål er ved opprettelse af nationalparker at ... fremme befolkningens muligheder for at bruge og opleve naturen og landskabet.»

Motorferdsel i Marka

Markalovforslaget inneholder bestemmelser som kan benyttes til å regulere motorferdselen i Marka, jf. lovutkastet § 8. Veinettet i marka tilhører grunneierne, som ikke bare er private men også kommuner. Hovedregelen etter gjeldende rett er at det er opp til eieren av veien (grunneieren) å avgjøre hvem som får kjøre bil på veien. Regelen fremkommer forutsetningsvis av friluftsloven § 4 første ledd som fastsetter at: «Når ikke annet er bestemt, kan eier av privat veg forby ferdsel med hestekjoretøy, motorvogn, (derunder sykkel med hjelpemotor) og parkering av motorvogn på eller langs vegen.» I Oslomarka har privatkjøring derfor kunnet skje etter avtale med grunneieren. Poenget med å hjemle en reguleringsmulighet av disse spørsmålene i markaloven må være å stramme inn på den praksisen som har vært både hos enkelte kommunale og enkelte private grunneiere. Bruk av reguleringshjemmelen vil særlig kunne ramme kjøring til fritidseiendommer innenfor markagrensen. Høyesterett behandlet i våres en sak som gjaldt nettopp veirett i Nordmarka, se HR-2007-00751-A, og nærmere kommentarer til dommen i *Nytt i privatretten* nr. 2 for 2007. I avgjørelsen fikk eieren av et tidligere småbruk dom for veirett innenfor markalovens område. I domsslutningen het det:

«Heggelia, gnr 15 bnr 2 i Ringerike kommune, har etter kjøpekontrakt 18 mai 1989 veirettigheter på strekningene Heggelia - Stubdal, Heggelia - Storflåtåtan, Heggelia - Sørkedalen og Heggelia - Skansebakken selv om eiendommen ikke benyttes som eneste bolig og/eller ikke benyttes til jordbruk og/eller bare benyttes som feriebolig.»

Dersom det med hjemmel i markaloven blir vedtatt forskrifter som innsnevrer adgangen til bilkjøring, kan det kanskje reises spørsmål om forskriftenes tilbakevirkende kraft i forhold til denne Høyesterettsdommen. Dommen avgjør prinsipielt bare rettsforholdet mellom de private partene i saken på domstidspunktet. Hvis det offentlige på et senere tidspunkt og begrunnet av samfunnsmessige hensyn innsnevrer adgangen til bilkjøring, er det en regulering som enhver må finne seg i. Om man har kjøpt en hytte med tilhørende veirett, vil det ikke være noe erstatningsrettslig vern mot at veiretten innsnevres, begrunnet i hensyn til vern om natur- og friluftsliv, med virkning for fremtiden.

Når det gjelder motorisert ferdsel utenfor veiene, legger markaloven opp til et strengere regime enn det som følger av motorferdselloven. Den lovlige motoriserte utmarksferdselen må etter markaloven § 8 blant annet: «foregå på tidspunkter som i minst mulig grad medfører ulemper for friluftslivet.» Noen slik henvisning til friluftslivets interesser finnes ikke i motorferdselloven. For øvrig baserer en viktig del av friluftslivet i Oslomarka seg nettopp på motorisert tilrettelegging; i form av preparerte skiløyper. Denne typen utmarkskjøring inngår da også i menyen av unntak fra hovedregelens motorferdselsforbud.

Høringsfristen for markaloven er 15. november i år.

Marianne Reusch

Fra boplikt til bopælsforbud – Nye danske regler om boplikt på landbrukseiendommer

EF-domstolen avgjorde tidligere i år at de danske bopliktreglene på landbrukseiendommer var i strid med EF-traktatens vilkår om fri kapitalbevegelse. I *Nytt i privatretten* nr. 2/2007 kommenterte professor Hans Petter Graver den såkalte «Festersen-saken» der en tysk borger fikk medhold i at han ikke kunne pålegges personlig boplikt på en eiendom han hadde kjøpt i Danmark. Graver fremholdt i den forbindelse at de tilsvarende norske reglene trolig ville styre klar av de tilsvarende forpliktelsene for Norge etter EØS-avtalen, fordi den norske boplikten med noen unntak er upersonlig. I etterkant av EF-domstolens avgjørelse, har det danske Folketinget vedtatt enkelte endringer i *lov om landbrugsejendomme*. Hovedregelen om boplikt ved erverv av eiendommer under 300 mål er fortsatt på åtte år, men plikten er gjort upersonlig. Hensynet til fri kapitalbevegelse er derved hensyntatt ved at eiendommer kan kjøpes som investeringsobjekt av utenlandske borgere, samtidig som det nasjonale danske behovet for bosetning og drift på landbrukseiendommene ivaretas. Boplikten vil i praksis kunne oppfylles av en leietaker.

Det har vært en frykt i Danmark for at attraktive landbrukseiendommer skulle kjøpes opp og utelukkende benyttes som ferieboliger. En fullstendig opphevelse av boplikten ville nettopp kunnet få slike konsekvenser. I Norge har vi en parallell til dette i begrunnelsen for boplikten i mange sørlandskommuner. For å komme problemstillingen i møte, og samtidig oppfylle EF-traktatens påbud om fri kapitalbevegelse, har danskene valgt den snedige løsningen å innføre det motsatte av boplikt, nemlig boforbud (bopælsforbud) for eieren i de tilfellene der eiendommen er leid ut. Den nye bestemmelsen i *lov om landbrugsejendomme* § 8 annet ledd, annet punktum sier

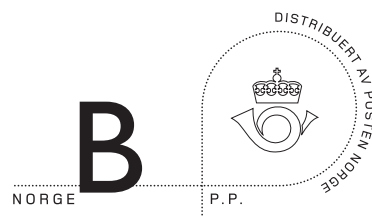
at: «erhververen [kan] endvidere opfylde bopælspligten efter stk. 1 ved, at en anden person end erhververen tager fast bopæl på ejendommen eller en anden landbrugsejendom, som erhververen er ejer eller medejer af. Erhververen kan i så fald kun opholde sig på ejendommen, når dette sker i naturlig tilknytning til ejendommens drift.» Hvis eieren har valgt å oppfylle den upersonlige boplikten via en leietaker, vil eieren i leieperioden være avskåret fra å bruke eiendommen eller deler av den i fritidsøyemed. Eierens opphold på eiendommen mens den er utleid, må

eventuelt forankres i drift og forvaltning av eiendommen. Bekker som sperres har jo som kjent en egen evne til å finne nye løp. Det vil derfor være interessant å se hvordan eiendomskjøpere tilpasser seg det nye regimet fremover.

De nye danske reglene vil helt sikkert bli studert med interesse når de norske bestemmelsene i følge Landbruks- og matdepartementet i nær fremtid skal evalueres.

Marianne Reusch

Returadresse:
Cappelen Akademisk Forlag
Postboks 350 Sentrum, 0101 Oslo

PROGRAM FOR SEMINARREKKEVED INSTITUTT FOR PRIVATRETT HØST 2007

Følgende tema vil bli tatt opp:

Tirsdag 18. september

kl. 17.15 – senest slutt kl. 19.00

Førsteamanuensis dr. juris *Amund Bjøranger*
Tørum, Det juridiske fakultet,
Universitetet i Bergen: Direktkrav på ulovfestet
grunnlag – et analyseverktøy

Tirsdag 2. oktober

kl. 17.15 – senest slutt kl. 19.00

Jur. dr. *Jori Munukka*, Juridiska institutionen,
Stockholms universitet:
Kontraktuell lojalitetsplikt

Tirsdag 6. november

kl. 17.15 – senest slutt kl. 19.00

Jur. dr. *Mårten Schultz*, Juridiska institutionen,
Stockholms universitet:
Culpanormen

Seminarene finner sted i Biblioteket,
Institutt for privatrett, Domus Media, Vestfløyen,
2. etasje, inngang Søylehallen.

Påmelding kan skje via Instituttets hjemmeside:
<http://www.jus.uio.no/ifp/>

Med vennlig hilsen
Professor dr. juris Viggo Hagstrøm

Nytt i privatretten

Nytt i privatretten utgis av Institutt for privatrett ved
Universitetet i Oslo i samarbeid med Cappelen Akademisk
Forlag.

Hovedredaktør: Peter Lødrup
Forlagsredaktør: Eirik Spillum

Et doms- og emneregister for *Nytt i privatretten*
er tilgjengelig på forlagets nettsider:
www.cappelen.no

Abonnement fås ved henvendelse til Cappelen Akademisk
Forlag, telefon 22 98 58 25 eller
telefaks 22 98 58 45

Et årsabonnement (2007) på *Nytt i privatretten* koster kr 440,-.
Studentabonnement koster kr 220,-.
Abonnementet løper til det blir oppsagt skriftlig.

Henvendelser om *Nytt i privatretten* rettes til:

Cappelen Akademisk Forlag
Postboks 350 Sentrum
0101 Oslo
E-post: jus@cappelen.no
<http://www.cappelen.no>

Nytt i privatretten © J.W. Cappelens forlag AS 2007

Neste utgave kommer november 2007